

Yine Çelişki Üstüne

Birikim'in Kasım 1976 sayısında yayımlanan «Çelişki Üstüne Üstüne» adlı yazıma M. Ayhan, Şubat 1977 sayısında karşılık verdi. Postadaki gecikme dolayısıyla bu sayı ancak Nisan 1977 başında elime geçebildi. Yine de, mürur-u zamana karşın, konuyu bir kere daha ele almakta yarar olabilir.

Türkiye'de Marksizm alanında teorik çalışmanın önemi anlaşılmalı ve buna paralel olarak teorinin gelişme tarihini rasyonel çizgiler boyunca yeniden kavrama ve düzenleme gibi sorunlar gündeme getirilmeye başlanmalı beri, felsefenin doğum dönemlerine özgü birtakım septomatik düşünce şekillerinin ortaya çıktığına tanık oluyoruz. Karakteristik geçiş dönemi çabaları, felsefenin doğum sancıları, şöyle bir yöntemle yürütülüyor: Önce genişçe bir terminoloji hazinesi toplanıyor. Sonra bu terimler arasındaki ilişkilerin mahiyeti hakkında yine büyükçe bir sayıda teorisyenin benimsediği tutumlar öğreniliyor. Bunlar birtakım özlü aforizmler ve formüllerle etiketleniyor. Buna bağlı olarak, bu teorisyenler arasındaki ilişkilerin yine çeşitli teorilere göre nasıl yorumlandığı veya yorumlanması gerektiği bulunarak bunlar da hammede listesine ekleniyor.

Türkiye'de Marksizm konusunda az çok eleştirel bir bilince varmış kişilerin, sayıları yarım düzineyi geçmeyen istisnalar dışında, teorik çalışmadan anladıkları, bu etiketleri, bu domino taşlarını, mümkün olan her türlü permütasyon ve kombinasyona göre birbirine ulamaktan ibarettir. Şüphesiz amaç bütün taşları belli ilişkiler çerçevesinde sistematize edecek hiyerarşik ve rasyonel bir düzen, az çok tutarlı ve bütünsel bir Marksizm yorumu bulmak olduğu ölçüde, bu çaba saygıya değer. Hiç olmazsa terimler arasında mümkün olan ilişkilerin, yorumların birden fazla olduğu, rasyonel kavranabilirliğin ise yorumun ilk ölçütü olması gerektiği anlaşılmalıdır; diyalektik düşünceye olmasa bile rasyonel-eleştirel

düşünceye ilk adımlar atılmıştır. Mehmet Ayhan'ın çalışmasını da bu bakımdan saygıyla karşılamak gerekir.

Fakat teorik çalışma bu değildir. Teorik çalışma için her şeyden önce kullanılan kavramların anlamlarının bilinmesi zorunludur; bu ise bu kavramların ait oldukları teorik bütünün sistematik yapısıyla birlikte, tüm özgüllüğüyle kavranmış olduğunu ve bu sistematik yapı ile yapıya dahil kavramlar arasındaki ilişkinin açıkça ortaya konduğunu varsayar. Eğer «Hegel» kavramı altında «karşıtlığa karşı çıktı, çelişkiyi icad etti» diye bir formül varsa, bu formülü kavramak için yapılması gereken her şeyden önce onu Hegel'in işlediği özgül tarihi sorunsalın, bu sorunsala cevap veren programın ve bu programın dile geldiği sistematik bütünün bağlamına yerleştirmektir. Öte yandan, sorunsal ya da program ya da sistematik bütün derken şüphesiz bunların formüle edilmiş birtakım yorumlarından söz etmiyoruz. Eğer Engels veya Genç Marx çıkıp «Hegel'in programı: idealist» demişse, bu formülün bizzat kendisinin yine Hegel'in özgül sorunsalına, programına ve sisteminin bütününe bağlanması ve bu çerçevede anlaşılması şarttır. Böyle olmazsa ulaşılabilecek sonuç ancak ve ancak bir kavram fetişizmi olabilir. Kavramlarını ancak belli sayıda birtakım formüller çerçevesinde görmeye alışan, araştırmacı fakat yeterli eğitimden yoksun bir zekâ, gün be gün formülüne ters düşen metinlerle, ya da formülünün yeni yorumlarıyla karşılaşa karşılaşa, ya da rasyonel bellediği iki formülün aslında çelişkili olduklarını farkede ede, çaresizlik içinde formüllerini giderek dönüştürmeye ve yamamaya başlar. Önceki formüller yeniden yorumlanıp, o anda daha akla yakın görünen formülle hizaya getirilir. Bütün formüller teker teker kayalara bindirildikçe, aslında bunların her birinin başka ve daha genel bir doğrunun bir ifade şekli olduğu «keşfedilir». Örneğin, Althusser herkese pek akla uygun gelen tezlerinden birden vaz-

geçince, bunların aslında şöyle şöyle bir düşünce şeklinin tezahürleri olduğu «anlaşılır». Sonuç olarak, çevresindeki engelleri aşmasını sağlayacak araçlardan yoksun bir tutsağın çaresiz çabalamasıyla, formülün anlamı yavaş yavaş en anlamsız totolojilere indirgenir: «Marx gerçekliğin değişken olduğunu gördü,» «Bilim: dış gerçeği olduğu gibi kavrar,» «Yapısalcılık: soyutlama düzeylerinin karıştırılması,» «Diyalektik karşıtların birliği: ölüm demek hayat demek, hayat demek ölüm demek,» «Hegel çelişkiyi düşüncede aşar: etten kemikten insanların yerine İsveç malı plâstik modeller koyar,» «Burjuva düşüncesi teleolojik: olup biten her şey bir amaca yöneliktir,» ama akli başında hiç kimse böyle bir şeye inanamayacağına göre, «Burjuva düşüncesi: ikiyüzlü,» ve giderek, «Burjuva = kötü: kötü = burjuva.» Formülün özgül anlamı kaybolmuştur. Kavramların anlamları yavaş yavaş kaymış, teoride özgül işlevlere sahip olan terimler banal birtakım doğruları ifade etmekte kullanılan anlamsız veya mistik anlamlara sahip birer aksesuar haline gelmiştir. Sonuç olarak nice Marksistin ciddi sorularla karşılaşınca nasıl politik ve teorik seçimlerini haklı çıkaracak herhangi bir rasyonel ilke bulmaktaki acizleriyle yüzyüze geldiklerini görüyoruz.

İşe kavramları mistik kabuklarından soyutlamakla başlamak gerek:

1) **Çelişki** (tenakuz): Eğer bir bütünlük aynı zamanda ve aynı bakımdan hem «a» hem «a—değil» diye belirleniyorsa buna çelişki denir. İlk kez Aristoteles tarafından tanımlanan² bu kavramı Hegel geleneksel anlamıyla kullanmıştır.³ Marx'ın, kendisi bize açık bir tanım vermemiş olmasına karşın, genel olarak kelimeyi kullanım şekline Hegel'den ayrıldığını gösterecek bir ipucu bulmak zordur.

Marx'a göre kapitalist üretim tarzı aynı zamanda hem kullanım değeri hem mübadele değeri olan, aynı zamanda hem basit bir doğal nesne hem de toplumsal bir ilişki (değer) olarak varolan bir yapı (meta) gerektirdiği; aynı zamanda hem herkesin mülkiyet hakkını hem de belli bir sınıfın mülksüzlüğünü varsaydığı; aynı zamanda işçinin yalnızca soyut emek-gücünü sattığı, kapitalistin ise somut emeği satın aldığı bir mübadele ilişkisine yer verdiği; artık-değeri gerçekte sadece

değişken sermaye üretiyorken, değerdeki bu artışın tüm sermaye üzerinden kâr olarak hesaplanmasını zorunlu kıldığı v.b. için çelişkilidir. Sermaye bir ilişkidir. Sermaye emeğin karşısında duran, emekten kopuk, emeği dışlayan bir şey, özerk bir güç olarak anlaşıl-
dığında bu çelişkiler kavranamaz. Sermaye-emek çelişkisi sermayenin özgül ilişkisinden soyutlanıp «çelişkidir» diye formüller listesine eklenirse çelişki kavramı, hangi ucundan tutulursa öbür uçtan dökülürveren bir bohça gibi elden kaçıp gider; rasyonel bir açıklama ve tekdüzeleştirme çabasıyla el parmaklarında bulunup ayak parmaklarında bulunmayan çelişkilere filan başvurmak zorunlu hale gelir.

Oysa ne Marx'da ne Hegel'de ne de genel olarak felsefede çelişki kategorisinin daha başka esoterik bir anlamı yoktur.

2) **Karşıtlık** (zıtlık, tezdad, antitez): Hegel ve Marx terminolojisindeki **Gegensatz** ve **Entgegengesetztsein** kelimelerine karşılık olarak kullanılır. Aynı kelime İngilizce'ye genellikle **antithesis** veya **opposition** olarak çevrilmiştir. Nitekim Yunanca **anti-tithenai** ve Latince **opponere** kelimeleri **gegen-setzen**'in tam karşılıkları olup, **to set against**, **contreposer**, ya da «karşısına koymak», «karşıt-va'zetmek» anlamına gelirler.

«a» ile «a—değil» belirlemeleri arasındaki ilişkiye **karşıtlık** denir, ve bu karşıtlığı «kullanılmamak» Hegel'in bile elinden gelecek bir şey değildir. Hegel'in felsefe tarihine katkısı, (teorik düşünceyi birtakım çözülmeyen karşıtlıklara getirip bırakan Kant'ın aksine) her karşıtlığın (antitezin) gerçekte bir çelişkiye dönüştüğünü, dolayısıyla çözümlenip senteze ulaşması gerektiğini görmüş ve teorileştirmiş olmasıdır.⁴ En şematik şekliyle bu olay şöyle cereyan eder: Önce her karşıt kutbun bağımsız, karşıtına karşı kayıtsız bir bütünlük olduğu kabul edilir. Ancak bu bağımsız belirlemenin sadece kendi karşıtına kıyasla, o karşıtla belli bir ilişki içinde, o karşıtın karşıtı (a—değil—değil) olarak kavranabileceği farkedilir. Şu halde «a» kavramının zorunlu olarak kendi karşıtına bağımlı olduğu anlaşılır. Aynı anda hem bağımsız ve karşıtını dışlayan bir bütünlük, hem de karşıtına bağımlı bir ilişki olarak va'zedilen «a» bir çelişkidir ve kendi kendisini yok eder. Örnek olarak: naif bilinç kendisiyle nesnesi arasında bir karşıtlık ku-

rar; nesnenin öznenen bağımsız, kendi-içinde bir özü olduğunu kabul eder. Ancak deneyleri ona bu kendi-içinde varlığın ancak bilinç için, yani bilinçle belli bir ilişki içinde varolabileceğini gösterecektir. Dolayısıyla kendi kendisiyle çelişkiye düşen bu nesne kavramı aşılır.

Marx burjuva ideolojisini eleştirirken bu modeli kullanır: Klasik burjuva düşüncesi dış gerçeklikle özne arasında dışlayıcı bir karşıtlık varsayar. Dış gerçeklik (doğal ve toplumsal gerçeklik) öznenen tümüyle bağımsız bir şey, bir veridir. Bu gerçekliğin dışında duran reflektif özne, bu dış alemi olduğu gibi kavramaya çalışır. Ancak bu durumda gerçekliğin kanunları sürekli olarak gerçekliğin dışında kalan, dissal bir ölçüte göre gerçekliği düzenleyen birer hipotez olarak kalmaya mahkumdur. Burjuva düşüncesi şu halde eninde sonunda bilgisinin hem dış gerçekliğin bilgisi olduğu, hem de dış gerçeklikten bağımsız olduğu çelişkesine gelir ve orada kalır. Bir yanda ampirist-pozitivist, öbür yanda rasyonalist felsefe bu çıkmazdan ilerleyemez.⁵ Diyalektik düşüncenin felsefe alanında yaptığı devrim ise, bir yandan dış gerçekliğin insan tarafından yaratılmış, dolayısıyla tarihi bir gerçeklik olduğunu, öbür yandan insanın kendisinin bir tabula rasa, boş bir alayıcı teyp ya da film olmayıp, bizzat kendi varattığı bu gerçeklik tarafından belirlenen bir yapı olduğunu ortaya koymasındadır. Hegel'in ilk kez kavramsallaştırdığı bu anlayışın somut bir içeride kavusması, bize ancak Olan Marx'ın maddi havatın üretim tarzı kavramını keşfetmesiyle gerçekleşebilmiştir.

Sermave kavramının oluşması da aynı volu izler. Bir yanda sermave kendini emeğe karşıt ve onu dışlayan bir şey, doğal bir nesne, belli bir mal-mülk vâhını olarak kavramak zorundadır (keza kapitalist ancak «mal sahibi»dir, «zengin adam»dır). Ancak bu doğal nesne sadece emek-aücünü satın aldığı, kendini emek şekline dönüştürdüğü oranda sermave olarak varolabilir. Bu da yine bir çelişkidir, ve kâr haddinin düşmesi ve üretici güçler-üretim ilişkileri çelişkilerinde tezahür eder.

3) Uzlaşma, iki karşıt belirlemenin herhangi bir süreç sonunda bir tek belirlemede birleşerek karşıt niteliklerini kavbetmesi demektir. Çelişki irrasyonel bir kategori olarak,

eninde sonunda kendini yok etmek ve karşıt belirlemelerini çelişkisiz bir bütünde uzlaştırmak zorundadır. Aynı anda hem «a» hem «a—değil» diye belirlenip de sonuç olarak ya iki belirlemeden birinin ya da ikisinin birden ortadan kaldırılmasına yol açmayan bir bütünlük, düşünülmesi imkânsız bir bütünlüktür, kavranamaz.

Uzlaşmanın iki çeşidi olur. Dolaysız uzlaşmada, karşıt terimler arasındaki karşıtlığın aslında sadece tesadüfî bir görüntüden ibaret olduğu ve karşıt belirlemelerin özde aynı olduğu söylenir. Herhangi bir çelişkide karşıt belirlemelerden birinin (örneğin sermayenin) gerçekte bütünü kavramına, tabiatına ters düşen, hiçbir içsel mantığı ve gerekliliği olmayan bir parazit olduğunu söylemek de aynı kavıya çıkar: burada belirlemelerden birinin (örneğin emeğin) öz, öbürünün ise tesadüfî bir görüntü olduğu varsavılır.

Dikkat edilmesi gereken nokta, süphesiz bu özün reel karşıtlıktan ve dışalama momentinden yapılmış bir soyutlama olduğudur. Reflektif (ampirist veya rasyonalist) bilinç, karşıtlığın gerçekte bir ilişki olduğunu öğrenmez, karşıtlığı birtakım boş ve genel kavramlara tabi kılarak asmaya çalışır, örneğin sermayeci ile emekçi «özde» aynı milletin evlâdıdır. va da ikisi de «insandır»; veya «özde» değeri üreten işçidir, dolayısıyla emek-sermave çelişkisi aereksizdir, üretimin özüne dokunmaz, bilinmez bir aüc tarafından aetirilen işçinin basına musallat edilmiştir, dolayısıyla is sadece bu bilinmez gücü «kahretmeye» kalmıştır.

Öte yandan konu yalnızca sınırlı bir ittifak va da somut birtakım politikalar olduğunda bunları bütünden soyutlamak ve sadece bu soyutlama çerçevesinde («sadece belli bir dönem için», va da «sadece belli bir program çerçevesinde») dolaysız bir uzlaşmaya vermek süphesiz düşünilebilecek bir sevdır.

Çelişkinin gerçekliğini ve kaçınılmazlığını hesaba katabilecek olan biricik uzlaşma tarzı, diyalektik düşüncede teorileştirildiği şekilde, doğrudan doğruya karşıt belirlemelerin iç dinamiğinden aelio, iki belirleme arasındaki ilişkivi, ve hizzat bu ilişki çerçevesinde tanımlanan iki kutupsal belirlemevi asan, vevni bir belirleme va'zeden dolaylı uzlaşmadır. Her çelişki va dolaysız bir uzlaşmayla kendi kendini inkâr edip (örneğin sınıf mücadelesini yok

etmek ya da iki sınıftan birini bire kadar kırıp yok etmek yoluyla) gerilemek, ya da dolaylı bir uzlaşmayla kendi kendini aşip ilerlemek zorundadır. Nihai uzlaşma, kapitalist üretim tarzının iç dinamiğinin bir ürünüdür; üretim ilişkisinin bir ögesi olan işçi sınıfı tarafından gerçekleştirilir. İşçi, bu ilişkinin dışında kavranabilecek bağımsız bir bütünlük değildir, ve diyalektik düşüncenin başarısı da zaten bu dışalama momentini aşabilmekten ibarettir. Sermaye yokken ya da ortadan kalktıktan sonra varlığını sürdürebilecek bir işçi ise, en azından Alis Harikalar Diyarında'daki, kendisi ortadan kaybolduktan sonra bile gülümsemesi havada asılı kalan kedî kadar saçma bir şeydir.

Bunlar dışında aydınlatılması gereken bir iki küçük nokta kalıyor: Bir kere «antagonizm» kelimesi, Marx'ın hiç olmazsa Grundrisse ve Kapital'de, bildiğimiz kadarıyla hiç kullanmadığı, ve her halükârda teknik bir anlamı olmayan bir kelimedir. Martin Nicolaus'un antagonistic split diye İngilizceye çevirdiği sözün aslı feindliche spaltung olup lâfzen «düşmanca bölünme» anlamına gelir. Bizim alıntı yaptığımız bölümde Marx birtakım aforizmler sıralamakta olduğundan, bunu «hasmane kutuplaşma» gibi «şairane» bir deyimle karşılamakta sakınca görmedik. Engels'in yayımladığı İngilizce Kapital'de ise antagonism sözü daima Gegensatz karşılığı kullanılmış olup, düpedüz «antitez» diye anlaşılması gerekir.

İkincisi, M. Ayhan'ın hakkımızda iddialı birtakım sonuçlara varmasına yol açan gerçek değer-piyasa değeri (fiyat) çelişkisi, Grundrisse'de asıl teorik tartışmanın başladığı ilk sayfaların konusu olup, paranın neden metanın kendisinden ayrı bir üçüncü metada maddileşmesi gerektiği tartışmasının temelini oluşturur. Bu da Kapital'in birinci cildinin ilk dört bölümüne tekabül eder. İki kitabın bu konuyu ele alışlarındaki farklar üzerine yakında daha geniş bir yazı yayımlamayı düşündüğümüzden burada daha fazla ayrıntıya girmeye gerek yok. Ama doğrudan doğruya basit mübadele düzeyine ait bir ilişkinin Kapital'in üçüncü cildinde biraz konu dışı kalacağı da açıktır.

Nihayet, yazıda Althusser hakkında söylediğimiz sadece Althusser'in, özellikle Lenin'in teorik çabasını aydınlatacak nitelikte ilginç ve dikkate değer bir tez getirdiği idi. Althusser'in ilk iki kitabında ortaya attığı bu tezi tam potansiyeliyle bir teori halinde geliştirebildiğini, ve hattâ Lenin ve Felsefe'de buna sadık kalabildiğini sanmıyoruz. Kaldı ki yazıda dile getirilen düşüncelerin Althusser'in temel yapısalıcı teze doğrudan doğruya bağlı olmayan birçok iddiasıyla çeliştiği ortadadır.

Ekol, teori ve yazar formüllerinin temel açıklama birimi olduğu bir ortamda bile olsa, seksen kere olumsuzlamanın olumsuzlamasından söz ettikten sonra «Althusser ilginçtir» diye bir lâf söyleyince «Althusserci» diye damgalanacağımızı hiç ummamış olduğumuzu da itiraf etmek gerek.

¹ Bkz. İzzet Yasar, «Yeni Hegelci», Birikim, Aralık 1976.

² Metaphysica, G. III, IV; K. V.

³ Samtliche Werke (Stuttgart 1964) IV: Wissenschaft der Logik, 506 - Anmerkung; 535 - 551, ve özellikle 544 - Anmerkung 2, 545 - Anmerkung 3.

⁴ Samtliche Werke, IV: Wissenschaft der Logik,

29 - 30, 40 - 41; VI: Enzyklopadie, 32; XII: Aesthetik, 86 - 91; XIX: Geschichte der Philosophie, 581.

⁵ Bu konuda Hegel ve Marx'ın yazılarına ek olarak, Lukacs'ın Tarih ve Sınıf Bilinci'ndeki «Şeyleşme ve Proletaryanın Bilinci» adlı yazısının özellikle ikinci bölümü son derece açık ve aydınlatıcı bir yorum getirir.